

Toth Szilárd

Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben

Az utóbbi években újra fellendült a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történetének a kutatása, főleg a szegedi és a kolozsvári egyetemtörténeti kutatócsoportok együttműködésének köszönhetően. E kutatócsoportok tagja a szerző is, aki az egyetem és Kolozsvár közötti kölcsönhatás kutatására kapott megbízatást a 2021-ben megjelenő egyetemtörténeti monográfia keretében. Tekintettel arra, hogy az első világháború centenáriuma van, e tanulmány célja elemezni azt, hogy milyen következményei voltak a világháborúnak Kolozsvárra és az egyetemre. A kutatás célja újabb források feltárása és elemzése, ugyanis az eddigi egyetemtörténeti kutatások, amelyek e témával foglalkoztak, szinte kizárólag csak Márki Sándor visszaemlékezéseire hivatkoznak, ám néhol még e forrást is részben tévesen értelmezik. Az eddig megjelent egyetemtörténeti munkák szinte egyáltalán nem hivatkoznak levéltári forrásokra. Ez főleg annak köszönhető, hogy e levéltári források hányatott sorsa (három állam különböző levéltáraiban található egy töredékük¹) nem nagyon tette lehetővé, hogy a kutatók ezeket felhasználhassák. A Szegedi Tudományegyetemmel együttműködve sikerült digitalizálni a Kolozsvári Egyetem Egyetemi Tanácsának iktatott iratait és a Bölcsészettudományi Kar (BTK) iratait, amelyeknek feldolgozása újabb információk feltárásához vezethet.

A kiegyezés pillanatában Kolozsvár nemcsak Erdély gazdasági-infrastrukturális visszamaradottságának volt az egyik áldozata, hanem egy egész sor természeti katasztrófa is sújtotta: 1873-ban a negyedik nagy kolerajárvány, amely az egész világon pusztított, elérte Kolozsvárt is; majd 1876-ban tűzvész volt a városban; végül 1879-ben árvíz sújtotta a várost.² Ezért csak az 1880-as évektől kezdődően beszélhetünk jelentősebb, az infrastruktúrát érintő nagyobb, modernizációs folyamatokról. Erdély és Kolozsvár számára az első, lényeges lépést a vasútvonalak kiépítése jelentette. A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara 1867. március 8-án feliratban kérte Gorove István fölművelési, ipar- és kereskedelmi minisztert, hogy haladéktalanul kezdjék meg a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó vasútvonal megépítését. Ennek hatására a képviselőház 1867. július 2-án döntött a Nagyvárad–Kolozsvár vonalszakasz építéséről, majd a kormány több ezer 6,5 és 5,5 méteres sínt rendelt Franciaországból.³ 1869. január 7-én elkezdődött a kolozsvári pályaudvar építése is. Végül a Nagyvárad–Kolozsvár közti 152 kilométeres szakaszt 1870. szeptember 7-én adták át.⁴ A vasút jelentősége Kolozsvár fejlődésében vitatott volt már a kezdetek óta. Kőváry László történész, statisztikus remélte, hogy ez véget fog vetni Kolozsvár elszigeteltségének, és fellendíti a város gazdaságát, viszont Galgóczy Károly közgazdász, történész és statisztikus arra figyelmeztetett, hogy ez a piacok elvesztését okozhatja, ami tönkretelheti

1 Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Igazgatósága (itt található a levéltári forrásanyag zöme), Román Nemzeti Levéltárak Maros megyei Igazgatósága, Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Magyar Unitárius Egyház Levéltára Kolozsvár, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Osztrák Állami Levéltár.

2 FAZAKAS 2018. 15.

3 GIDÓ 2013. 47.

4 GIDÓ 2013. 52.

a helyi termelőket. Idővel a Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentései Galgóczyt igazolták,⁵ a vasút megszüntette az elszigetelődést, de magával hozta a konkurenciát.

A város igazi fejlődését az egyetem alapítása hozta. Nemcsak azért, hogy az egyetem lett a város harmadik fő foglalkoztatója az Állami Dohánygyár (1910-ben 1.100 munkás⁶) és a MÁV javítóműhelye (1910-ben 513 munkás⁷) után, hanem főleg azért, hogy jelentősen hozzájárult a város infrastrukturális fejlődéséhez. Erre legjobb példa a kolozsvári vízhálózat kiépítése, amely szinte kizárólag az egyetemnek köszönhető. 1885-ben Trefort Ágoston miniszter közölte a kolozsvári törvényhatósággal, hogy az egyetemi intézetek számára vízvezeték kiépítését tervezi, ugyanis a városban ilyesmi nem létezett, tehát nem kapcsolhatták rá az egyetemi intézeteket a városi vízhálózatra. A városvezetés élt a lehetőséggel, és felajánlotta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, hogy közösen építsék a vízhálózatot, amely nemcsak az egyetemi intézeteket, hanem a várost is elláthatja vízzel. A minisztériumnak is tetszett az ajánlat, mivel a város jelentős önrészt vállalt magára. Kisebb-nagyobb nehézségek leküzdése után, 1887-ben átadták Kolozsvár első vízművét, amely viszont csak az egyetemet, a város két főutcáját és a Sétateret látta el vízzel. A városvezetés végül 1908-ra egy olyan vízhálózatot épített ki, amely már 2.300 háztartást fedett le.⁸ Az egyetem és a város szimbiózisa tovább folytatódott, és kölcsönösen hozzájárultak egymás fejlődéséhez, viszont az első világháború kitörése egy töréspontot jelentett mindkettő fejlődésében.

Kolozsvár polgársága, akárcsak az Osztrák–Magyar Monarchia többi városának polgársága, vagy akár Európa többi városának polgársága, nagy lelkesedéssel fogadta az első világháború kitörését. A 20. század elején nem volt televízió, rádió, napjainkhoz képest korlátozottabbak voltak a szórakozási lehetőségek, és egy háború kitörése világszenzációnak számított, valami újdonságot hozott a „szürke hétköznapiakba”, volt miről beszélni, volt miért várni az újságok friss példányainak megjelenését. A férfiaknak, főleg a fiatal tiszteknek, lehetőséget nyitott a katonai ranglétrán való gyors emelkedésre, ugyanakkor az életveszéllyel való szembesülés dicsőséget hozhatott számukra, növelve esélyeiket az ifjú hölgyek szívének elnyerésében. És természetesen, mindenki biztos volt a győzelemben, és abban is, hogy túléli a háborút! Nem csoda tehát, hogy a hadüzenet napján Kolozsvár polgárai lelkesen skandáltak „*Éljen a háború! Abcúg Szerbia!*”, és mozgósítás után a tisztek pohárköszöntőitől zengett a New York kávéház.⁹

De egy hónappal korábban még semmi sem utalt arra, hogy háború fog kitörni a közeljövőben. A szarajevói merénylet híre óriási megrökönyödést keltve már aznap, 1914. június 28-án délután eljutott Kolozsvárra.¹⁰ A városházára kítűzött fekete zászló a gyász jele volt,¹¹ de délután mégiscsak lejátszották az MTK–KEAC (Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club) futballmeccset.¹² A színházi előadásokat viszont felfüggesztették, betiltották a zenélést, a különböző mutatványos fellépéseket, és a gyógyszerterek kivételével

5 FAZAKAS 2018. 15.

6 FAZAKAS 2018. 16.

7 EGYED 1997. 93.

8 FAZAKAS 2018. 25–27.

9 FERENCZI 2015. 329.

10 FERENCZI 2015. 331.

11 FERENCZI 2015. 331.

12 *Ujság* 1914. 148. sz. (jún. 29.)

minden üzletet bezártak, majd július 4-én rekviemet tartottak a főtéri Szent Mihály-templomban.¹³ A pánik is urrá lett, ahogy az *Ujság* hasábjairól kiderül; egyes polgárok menekíteni próbálták vagyonukat a kisebb bankokból.¹⁴

A hadüzenet hírét, mint már korábban is említettem, nagy lelkesedéssel fogadta a kolozsvári polgárság zöme. Július 28-án nemcsak a Szerbia elleni hadüzenet lépett érvénybe, hanem bevezették a cenzúrát is. Este lelkes ünneplő tömeg gyülekezett a főtéren és azt kiáltotta: „Éljen a háború!”. A honvéd és közös hadseregek zenekarai kivették a részüket az ünnepi hangulatból. Az ablakokban kendőt lobogató hölgyek búcsúztatták a bevonuló tisztet.¹⁵ A kolozsvári *Ujság* is lelkesedett a háborúért: „*valami csodálatos varázslat van ebben a szóban: háború! valami újszerű inger, amit a mai kor gyermeke duzzadó mellkassal szív magába*”.¹⁶

Hamarosan a háborúval együtt járó infláció is bekopogtatott Kolozsvárra: augusztus 2-án a kenyér ára 33%-kal ugrott, 30 fillérről 40 fillérré.¹⁷ A lakosság megpróbálta beszerezni a szükséges élelmiszerkészleteket. Gyalui Farkas,¹⁸ a Központi Egyetemi Könyvtár igazgatója is bevásárolt: „*Mi is vettünk otthon lisztet, zsírt, cukrot, s délután Jenővel egy egész árbocrúd nagyságú szalámit vettem, most jöhet a drágaság*”.¹⁹

	1914. július	1915. július	1917. max. árak
Marhahús 1 kg	1,56	5,20	8,00
Disznóhús 1 kg	2,12	4,60	6,70
Szalonna 1 kg	1,78	5,00	10,00
Disznózsír 1 kg	1,80	6,00	11,00
Csirke db.	2,60	6,20	3,60
Tojás 100 db.	5,50	14,00	32,00
Tehéntej 1 l	0,16	0,48	0,70
Vaj 1 kg	4,00	4,80	8,60
Burgonya 1 kg	0,24	0,26	
Cukor 1 kg	0,94	1,10	

1. táblázat – Az alapélelmiszerek árának változása a háborús években (koronában)²⁰

Az egyik legnagyobb problémát a liszt és más alapélelmiszerek beszerzése jelentette. Ehhez hozzájárult a gyenge erdélyi, vasúti hálózat is, amely nem tette lehetővé a távolról szállított gabona és liszt nagy mennyiségű behozatalát. Békeidőben ez nem jelentett volna problémát, mivel ki tudták elégíteni az igényeket, de a háború első felében hirtelen megnőtt az élelmiszerek iránti kereslet, mivel a lakosság megpróbált nagy mennyiségeket

¹³ FERENCZI 2015. 331.

¹⁴ FERENCZI 2015. 331.

¹⁵ FERENCZI 2015. 331.

¹⁶ *Ujság* 1914. 178. sz. (júl. 28.)

¹⁷ *Ujság* 1914. 184. sz. (aug. 4.)

¹⁸ Gyalui Farkas művelődés- és irodalomtörténész (1866–1952), 1911 és 1919 között a Központi Egyetemi Könyvtár igazgatója, címzetes egyetemi tanár.

¹⁹ GYALUI 2013. 36.

²⁰ FERENCZI 2015. 336.

raktározni.²¹ További gondot jelentett a város megnövekedett lakossága: sebesült katonák a város kórházaiban, bukovinai és erdélyi menekültek, akik a cári, illetve a román hadsereg elől menekültek, továbbá a Kolozsvárra helyezett bukovinai, állami intézmények (az osztrák császári állami kormányzóság, a rendőrigazgatóság, a pénzügy-igazgatóság, a vasúti üzletvezetőség) alkalmazottai.²² Az akadozó ellátás magával hozta az inflációt, és a hatóságok maximalizálták az árakat. A kolozsvári ármegállapító bizottság például egy hónapra előre határozta meg a piaci árakat.²³ Amint már elhangzott, a legnagyobb probléma a liszt és a gabona beszerzése volt. A tapasztalt visszaélések kiküszöbölésére a hatóságok igyekeztek felszámolni a gabonatulvajok bűnhálózatát, akik a *Kolozsvári Hírlap* tudósítása szerint 70.000 korona értékű gabonát loptak szállítás közben.²⁴ 1915 elején gr. Bethlen Ödön kormánybiztos 233 vagon búzát szerzett, majd 1915. március végén megnyitotta az első kormánybiztosi mézárszéket a Széchenyi-téren. Szükségraktárat hozott létre 1056 család alapszükségleteinek kielégítésére. E raktár kukoricalisztet, paszulyt, burgonyát, cukrot biztosított a rászorultaknak a piaci áraknál jelentősen olcsóbban. A következő években a városi hatóságok további hasonló mézárszékeket és szükségraktárakat létesítettek.²⁵ A rendszer bárcakönyvecskék alapján működött, amelyeken feltüntették a különböző élelmiszerekből vásárolható heti mennyiséget.²⁶ Ennek ellenére a liszt és gabona ára rettenetesen megugrott a feketepiacon: a tiszta búza mázsája 27 koronáról 80–100 koronára, a liszt mázsája 46 koronáról 80 koronára.²⁷ A pékek a várossal kötött megállapodás szerint 50% búza és 50% kukoricaliszt keverésével készítették a kenyeret. Az ilyen, ún. *hatósági kenyér* kilójának az ára 1915-ben 45 fillér volt.²⁸ A minisztériumi utasítás értelmében azonban a hatósági lisztből kizárólag a város lakosait volt szabad részesíteni, ezért az a kellemetlen helyzet alakult ki, hogy a Ganz-cég hidegszamosi munkásait nem részesítették hatósági lisztben,²⁹ pedig ők stratégia fontosságú szektorban dolgoztak, ugyanis elektromos energiával látták el a várost és a városban székelő, ipari vállalatokat. Egyébként a városban dolgozó vagy hosszabb ideje itt tartózkodó osztrák és német állampolgárokat legszívesebben hazatoloncoltatták volna a város radikálisabb politikusai, akik közül a lehangosabb Apáthy István³⁰ zoológus, egyetemi tanár volt.³¹ A kormány több élelmiszerre és fogyasztási cikkekre jegyrendszert vezetett be: 1915. július 5-től bevezették a heti két hústalan napot (kedd és péntek), a város december 11-től megtiltotta a kifli- és zsemlesütést, majd 1916. január 29-től bevezették a kenyérjegyet. A jegyrendszert később több létfontosságú fogyasztási

21 FERENCZI 2015. 334.

22 FERENCZI 2015. 334.

23 FERENCZI 2015. 335.

24 *Kolozsvári Hírlap* 1915. 48. sz. (febr. 19.)

25 FERENCZI 2015. 335.

26 SEGESVÁRY 1916. 20.

27 FERENCZI 2015. 335.

28 *Kolozsvári Hírlap* 1915. 88. sz. (ápr. 4.)

29 FERENCZI 2015. 336.

30 Apáthy István (1863. január 4. – 1922. szeptember 27.) magyar természettudós, zoológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az 1900-as években a politikai porondra lépett, ahol eleinte az Új Pártban politizált, majd a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik erdélyi vezérégyénisége volt. Később Károlyi Mihály radikális irányvonalához tartozott. Az első világháború alatt Erdély kormánybiztosa volt, ezért a román királyi haditörvényszék 1919. január 15-én elrendelte letartóztatását.

31 FERENCZI 2015. 336.

cikkre is kiterjesztették, mint a zsír, tej, cukor, kávé, szappan, rizs és vaj.³² Gyalui Farkas így emlékezik 1916 nyarára:

„A háború... lehetőve tette, hogy valaki, ha csak valamit tudott venni, azt oly drágán adja el, amint akarta, aki megvette, szinten mértéktelen nyereséggel akart túladni rajta más kereskedőnek. Mire a fogyasztóhoz ért a cérna, szappan, tej, gyümölcs, bármi, háromszáztól ezer százalékgig emelkedett. Az ármaximálás az árdrágítás volt, mert mindig a legdrágább árat állították fel, és lett a minimum.”³³

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és ezzel az élelmezési problémák 1916 őszén súlyosbodtak. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve a román csapatok feltartóztatására, ahogyan nem volt felkészülve a román betörés elől menekülő 200.000 ember logisztikai kezelésére sem. A menekültáradat, Erdély vasúti sajátosságainak köszönhetően, szinte kizárólag Kolozsvárra érkezett, illetve Kolozsváron át igyekezett Magyarország belső vidékei felé. Volt, aki bútort, sőt, még tehenet is hozott magával. A menekültek további ellátási problémákat okoztak, azonban volt pozitív hatásuk is: az általuk behozott rengeteg tenyészállat – amelyeknek jó részét Kolozsváron eladták, mivel nagyon nehéz lett volna továbbra is magukkal vinni – hatalmas kínálattal és változatos húsfélékkel enyhítette az addig Kolozsváron fennálló húshiányt. Marhahúsból például annyi volt, hogy a maximalizált ár alatt értékesítették. A nagy menekültáradat, amely előzőnlötte Kolozsvár utcáit, komoly ellátási és közbiztonsági problémákat okozott. A hirtelen létrejött menekültiroda liszt- és kenyéruatlványokat osztott a menekülteknek, a város különböző pontjain létrehozott népkonyhák pedig jegy ellenében étellel látták el őket. A tehetősebb menekültek a szállodák kényelmét vették igénybe. Nagy zsúfoltság lett úrrá a városon, a tereken és utcákon nyüzsgött a nép, és gyakoriak voltak a közúti balesetek. Volt olyan menekült, akit megloptak, átverték, sőt, egy kifosztott hulla is előkerült a Szamosból.³⁴

A háborúnak azonban volt élénkítő hatása! Ennek a fő haszonélvezője a kolozsvári szolgáltatási szektor volt. A közigazgatási bizottság szeptember 14-i közgyűlésén az egyik legfontosabb napirendi téma az volt, hogy a háború kitörése óta jelentősen nőtt az alkoholfogyasztás. A kávéházak forgalma hihetetlenül felvirágzott, olyannyira, hogy hatósági beleegyezéssel hajnali 3 óráig hosszabbították meg a kávéházak és kocsmák nyitvatartását. Nagyon népszerű volt a kávéházi kártyázás. Az átutazó katonák és a város *veszélyesebben élő polgárai* (hadiszállítók, újgazdag vállalkozók, egyetemisták, művészek, újságírók) szívesen kártyáztak e bizonytalan napokban.³⁵ Még a város legelőkelőbb szállodájában, a New Yorkban is volt e célra berendezett szeparé. A szerencsejátékosok számának nagymértékű növekedését jelzi, hogy a közvélemény új jelzöt ragasztott a város nevéhez: a „Kincses Kolozsvárból” most „Kártyás Kolozsvár” lett.³⁶ A rendőrségnek nem sikerült felszámolnia, sőt, még korlátoznia sem a tiltott kártyajátékokat, ezért a város 1917-ben „vigalmi adó-

³² FERENCZI 2015. 340.

³³ GYALUI 2013. 200.

³⁴ FERENCZI 2015. 338–339.

³⁵ FERENCZI 2015. 334.

³⁶ FERENCZI 2015. 341.

val” legitímálta a szerencsejátékot, így a város némi bevételre tett szert, és a szenvedélyes kártyások is nyugodtabban élvezhették a kártyázást ezentúl.³⁷

Ne csodálkozzunk, hogy ennyire felvirágzott a kolozsvári szolgáltatási szektor a világháború éveiben, hiszen a 20. század elején sokkal kevesebb szórakozási lehetősége volt a városi polgárságnak, mint napjainkban. Egy háború, méghozzá *világháború*, igazán világszenzációnak számított! Igazi hírszomj emésztette a város lakosságát, annak ellenére, hogy a sajtó cenzúrázott volt, és a háborús propagandát szolgálva, szelektíven tálalta a híreket. Ezen igényt kielégítendő hirtelen megnőtt a napi- és hetilapok száma. Ezzel arányosan nőtt a szeszfogyasztás mértéke, a bor- és pálinkamérések száma, felpetzdült a kávéházi élet. Két színház, két mozi és a Biasini orfeum minden estére valami új műsort biztosított, a kávéházakban a legkülönbélebb zenekarok léptek fel, és felvirágzott az egész estés némafilmek gyártása.³⁸ Ferenczi Szilárd tanulmányában megállapítja, hogy a nagymértékű feketézés dacára egyes kereskedők jövedelmük egy részét bejelentették az adóhivatalnál, ezáltal magas jövedelmi adója révén a korábbi évekhez képest nagyobb számú kereskedő jelent meg a helyi önkormányzat vezető testületében virilistaként.³⁹

Amíg egyesek meggazdagodtak a háborús konjunktúrának köszönhetően, a város lakosságának a zöme elszegényedett és egyre többen nélkülözött. A legnehezebb sorsúak a frontszolgálatra bevonult férfiak családjai voltak. Gr. Bethlen Ödön kormánybiztos kezdeményezte a város hadsegélyező bizottságának létrehozását. A hadsegélyező bizottság azonosította a hadi segélyre szoruló 2053 családot (e családok a mozgósítás nyomán egy vagy több férfi családtag nélkül maradtak), megkönnyítve ezzel a hatóságok munkáját. Ugyanakkor, ha valamely család esetében az állami hadisegély nem bizonyult elegendőnek, anyagi lehetőségeihez mérten készpénzt és tűzifát osztott nekik. A hadsegélyező bizottság egy év alatt összesen 1162 korona 28 fillért, 961 métermázsa felaprózott tűzifát, valamint 7488 korona előleget juttatott a rászorulóknak. A besorozás méreteit mutatja az, hogy az állami hadisegélyben részesülő családok száma egy év alatt 2053-ról 4047-re nőtt, gyakorlatilag megduplázódott.⁴⁰

A gr. Bethlen Ödön kormánybiztos által létrehozott segítő bizottság olyan személyeket segített, akik hirtelen elszegényedtek, de hadisegélyre nem voltak jogosultak (nem volt frontszolgálatos családtagjuk). E bizottság elsősorban élelmet, fát, ruhát biztosított a rászorulóknak, de hozzájárultak a lakbérükhöz, vagy napközi gyermekotthonban vigyáztak a gyerekeikre. A bizottság bevételeit adakozásból (amelyre az adakozók magukat 3 vagy 6 hónapra kötelezték), valamint a színházi előadások és hangversenyek jövedelméből biztosították. 1914-ben 43.055 korona folyt be, amiből 41.533 koronát készpénzben, élelmiszerben és tűzifában szétosztottak a rászorulók között. E bizottságnak volt egy munkaközvetítő szakosztálya, amely igyekezett munkahelyeket keresni a rászorultaknak.⁴¹ Ugyanakkor a Nemzetközi Vöröskereszt, a Nőegylet, a Kolozsvári Jótékony Egyletek Szövetsége is gyűjtést hirdetett. Ugyancsak említésre méltó az „aranyat vasért” mozgalom, amely az ékszereknek a háborús rászorulók számára történő felajánlását szorgalmazta, és cserébe „Pro Patria” feliratú vasgyűrűt kínált. Benedek Sándor ékszerész ebben is üzleti

³⁷ GYARMATI 2005. 105.

³⁸ FERENCZI 2015. 330.

³⁹ FERENCZI 2015. 340.

⁴⁰ FERENCZI 2015. 332.

⁴¹ FERENCZI 2015. 333.

lehetőséget látott: a vasgyűrűknek arany- vagy ezüstbélelést készített jutányos áron, azzal reklámozva termékeit, hogy a vasgyűrűt az ujjon viselni veszélyes, mert rozsdásodik.⁴²

A folyamatosan romló anyagi állapotok közepette megugrott a kiskorúak által elkövetett bűntettek és a rablások aránya.⁴³ Szaporodtak a lopások, ismeretlen tettesek rendszeresen fosztogatták a vasúti és hadisegélyraktárakat. Kiéhezett kamaszok dézsmálták meg időnként a Széchenyi-téri piaci sátrak készleteit, a tisztviselő-telepi kerteket, és többször kifosztották a szentpéteri templom perselyét is.⁴⁴

Mindezt fokozta, hogy a hadisegély kifizetése is akadozott. 1918. április 16-án a segélyért nagy tömeg gyülekezett. Amikor kiderült, hogy mindössze előlegeket (és nem a teljes hadisegélyt) oszt ki a hadisegélyező hivatal, és azt is keveset, a nélkülöző, elkeveredett asszonyok fellázadtak, bevették a városháza ablakait, és az egyikük megvágta egy rendőr nyakát. Az előleget elfogadó társaikat megrugdosták. Ezután végigvonultak belvároson, betörték a kirakatokat, és közben pár, mit sem sejtő gyalogost is megverték.⁴⁵

A város lakossága közben folyamatosan gyarapodott, egyre több volt az újonnan betelepült. A megnövekedett lakásigénylés és a magas lakbérek miatt 1918 januárjában a városi hatóságok lakáshivatalt állítottak fel. A háború vége felé gyakori volt a vízhiány, télen pedig szénhiány miatt bezárták a mozikat, és többször is emelték a gáz árát. Gyakran volt áramszünet.⁴⁶

Ugyankor a férfiak nagyarányú frontra való vonulásának következtében munkaerőhiány mutatkozott a kolozsvári gyárakban. Közben a besorozott férfiak helyét részben átvették a nők.⁴⁷ 1913-ban a kolozsvári biztosított munkáslétszám körülbelül 16.000 volt, 1915-ben mindössze 10.000, annak ellenére, hogy „*a háborús esztendőben feltűnően özönlött be az iparba a női munkaerő*”.⁴⁸ Bár a nők alacsonyabb munkabért kaptak, mint a férfiak, igyekeztek megragadni minden munkalehetőséget. Már 1914-ben a város 12 kéményseprőmesteréből 7 nő volt.⁴⁹ De nemcsak a gyárakban jelentek meg nők, hanem a postai alkalmazottak számának csökkenésével megjelentek a postáskisasszonyok is.⁵⁰ Király Márton bérkocsi-tulajdonos többször is intézett kérést a városi tanácshoz, hogy nőt alkalmazhasson bérkocsisként, de az engedélyt csak 1915 februárjában kapta meg. Az első női bérkocsis Kolozsváron a huszonöt esztendő Papp Mária volt.⁵¹ A kávéházakban megjelent a női kiszolgáló személyzet. Idővel egyre nagyobbá vált a pincérlányok aránya, és a kisbéru pincérlányok kényszerűségből gyakran prostituálódtak.⁵² Mindenképp megállapítható, hogy a háborúnak jelentős szerepe volt a nők társadalmi helyzetének változásában.

A pozitív hatások közé tehető a kolozsvári filmipar megerősödése. Az államilag tiltott, ellenséges, angol és francia, később pedig az amerikai filmek helyét átvették a ma-

42 FERENCZI 2015. 333.

43 FERENCZI 2015. 329.

44 FERENCZI 2015. 337.

45 FERENCZI 2015. 342.

46 FERENCZI 2015. 342.

47 FERENCZI 2015. 337.

48 FERENCZI 2015. 337.

49 FERENCZI 2015. 337.

50 *Kolozsvári Hírlap* 1916. 243. sz. (szept. 5.)

51 FERENCZI 2015. 338.

52 GYARMATI 2005. 107–108.

gyar filmek. A magyar filmipar fellendülésében Kolozsvárnak nagyon jelentős szerepe volt. Kiemelkedő Janovics Jenő színházgazgató a Proja, a Corvin és a Transsylvania filmgyárak tulajdonosának hozzájárulása a magyar filmipar fellendüléséhez: 1913–1918 között összesen több mint 70 egész estés némafilm készült Kolozsváron.⁵³ Mindez óriási nehézségek árán valósult meg, mivel a háború alatt a Nemzeti Színház színészeinek egy részét besorozták. Olyan színészek és rendezők kezdtek itt karrierjüket, mint az Amerikában fogalomává vált Kertész Mihály (Michael Curtiz) és az angol filmgyártás megteremtője, Korda Sándor (Sir Alexander Korda).⁵⁴

A világháború kitörése nemcsak a város mindennapi életében és fejlődésében hozott nagy változásokat, hanem az egyetemében is. A Ferenc József Tudományegyetem 2320 egyetemi hallgatója közül 800⁵⁵ és az egyetemi alkalmazottak egy része (például a Bőrgyógyászati Klinika 6 munkatársa)⁵⁶ azonnal bevonult katonának. Felmentését senki sem kérte, de a hadvezetőség később a legszükségesebb erőket ideiglenesen felmentette a katonai szolgálat alól. Már a háború első évében 2236 tanár, tanító, hallgató és egyetemi alkalmazott szolgált a hadseregben, és soraikból alig száz volt ideiglenesen felmentve, ezek is általában csak arra a rövid időre, amíg szigorlataikat letették. 1915 januárjáig 11 egyetemi oktató és alkalmazott esett el a fronton.⁵⁷

A kolozsvári egyetem a következő esztendőkből is alaposan kivette részét az I. világháborúból: az 1915/16. tanévre az egyetem kötelékébe tartozók közül már 2620-an teljesítettek hadi szolgálatot, a hősi halált haltak száma pedig elérte a 159 főt.⁵⁸ A háború négy éve alatt összesen 3661 hallgató vonult be katonának, s közülük 193-an haltak hősi halált.⁵⁹ A sorozások gyakran könyörtelenek voltak: Gyalui Farkast és Jenő fiát egyszerre sorozták be. Az apa 50, a fia 18 éves volt.⁶⁰ Gyalui Farkast még aznap feleskették, de pár nap múlva felmentették Márki Sándor közbenjárására.⁶¹ A világháború idején az egyetem hallgatói létszáma erősen visszaesett: az 1916/17. tanévben mindössze 420-an iratkoztak be az egész egyetemre.⁶² Ez alig több mint 1/6-a az 1911/12. tanév 2410 fős csúcának. Az 1918/19. tanévben újra 2500-ra ugrott a létszám a háborúból visszatérőknek köszönhetően, IV. Károly király ugyanis 3 hónapra szabadságot adott mindazoknak, akik a harctéren 3–4 évet töltöttek.⁶³

⁵³ BALOGH – ZÁGONI 2009. 5.

⁵⁴ FERENCZI 2015. 342.

⁵⁵ MÁRKI 1922. 97.

⁵⁶ TOPOLAI 2008. 46.

⁵⁷ GYALUI 2013. 60.

⁵⁸ MÁRKI 1922. 103.

⁵⁹ MÁRKI 1922. 108.; GAAL 2012. 44.

⁶⁰ „Az időseket a legnagyobb szigorral, valogatás nélkül rangattak be, valami 80%-at, így engem is. A sorozó ezredorvos marosvásárhelyi, nyilván ismert, mert azt kérdezte: Van valami baja, tanár ur? Semmi – feleltem. Alkalmos – kiáltotta ő. Mikor Jenőt sorozták s alkalmatlan volt, az ezredes, aki a bizottság elnöke volt, reamordult, bezzeg edesapja alkalmas volt.” GYALUI 2013. 99–100.

⁶¹ FERENCZI 2015. 337.

⁶² MAKKAI 1941. 186.

⁶³ MÁRKI 1922. 176.

Tanév	Félév	Jogi kar	Orvosi kar	Bölcészkar	Term. tud-i kar	Gyógyszerészek	Összesen
1912/13.	1.	1467	491	186	92	107	2343
	2.	1265	487	185	80	107	2124
1913/14.	1.	1352	559	189	87	115	2302
	2.	1202	530	178	84	125	2119
1914/15.	1.	698	279	142	65	32	1216
	2.	578	267	138	64	30	1077
1915/16.	1.	354	169	112	46	22	703
	2.	287	131	190	40	20	583
1916/17.	1.	188	108	89	23	12	420
	2.	175	123	85	25	16	424
1917/18.	1.	302	227	99	49	26	703
	2.	505	362	106	54	60	1087
	3 ⁶⁵	491	342	21	17	56	927

2. táblázat – A kolozsvári egyetem hallgatói létszámának alakulása az 1912/13. tanévtől az 1918/19. tanévig⁶⁵

Az 1914/15. tanév minden külsőség mellőzésével, a legszerényebb körülmények között nyílt meg:

*„Hogyan öltünk díszruhát, – mondta Márki Sándor rektor az 1914/15. év be-
zárása alkalmával – miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink
sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mind előbbre,
s fegyverek éle kicsorbul az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben? Csöndes, nyu-
godt munkáért ünnepies módon hogyan osztogassunk mi pályadíjakat akkor, mikor
tőlünk messze-messze, a Kárpátokban, az Alpokon, a Dunán és az Adriai-tengeren
is túl vitézségi érmet, érdemrendet, altiszti vagy tisztii csillagot egy-egy ifjú élet koc-
kázatásáért, vagy magáért az életért osztogatnak?”⁶⁶*

Az egyetem igyekezett kivenni a részét a háborús erőfeszítésből is. Az 1914. évi költ-
ségvetéséből majdnem 38.000 korona megtakarítást utalt vissza az egyetem az államkincs-
tárba a kormányzat céljainak megvalósítására.⁶⁷ Az otthon maradt tanárok 1914. augusz-
tus 7-én fizetésük 3%-át felajánlották a behívottak családjainak segélyezésére,⁶⁸ egyesek a
behívott klinikai segédszemélyzet helyett is dolgoztak, mások tanárkollégáikat helyettesít-
tették, hogy az oktató-nevelő munka ne szakadjon félbe a háború alatt sem. Így például a
bölcészkar tanárai ingyen látták el a Református Kollégium bevonult tanárainak oktatói
feladatait.

⁶⁴ A 3. félév alatt a harctérről rövid szabadságra visszatért és a rendkívüli háborús állapotok miatt félbehagyott tanulmányaikat folytató, elmaradt vizsgáikat pótló hallgatók számát közöljük.

⁶⁵ MINKER 2003. 82.

⁶⁶ MAKKAI 1941. 167.

⁶⁷ MÁRKI 1915. 68–69.

⁶⁸ MÁRKI 1922. 98.

De az egyik legnagyobb hozzájárulás a háborús erőfeszítéshez az egyetemi kórházakban ellátott sebesült katonák ápolása volt. Az egyetemi klinikák többségét, a velük kapcsolatos Karolina-kórházat és az új Pasteur-épületet⁶⁹ hadikórháznak nyilvánították. De a Mensa Academica, a Tanítók Hunyadi-háza, a Szent József-szeminárium, a Református Teológia szintén sebesült katonákkal telt meg. A háború alatt ezek a kórházak kezdetben 1000, majd 1500 ágygal működtek.⁷⁰ Ugyanakkor az otthon maradt hallgatók közül 1914. szeptember 14-ig 104-en jelentkeztek önkéntes betegápolónak a különböző hadikórházakba.⁷¹

De nemcsak az egyetem épületeiben létesültek hadikórházak Kolozsváron, hanem minden, erre többé vagy kevésbé alkalmas épületben. 1915 januárjában a *Kolozsvári Hírlap* összeírta a kórházakat és a rendelkezésre álló ágyak számát. Ekkor összesen 5000 ágy állt a frontról érkező sebesültek és betegek rendelkezésére.⁷² Ezekben ekkor körülbelül 3600 beteg feküdt.⁷³ De a betegek közt nem csak fizikailag sérült katonák voltak, hanem nagyon sok lelki traumát átélt és ilyen jellegű kezelést is igényelő frontszolgálatosok. Az egyetem Ideg- és Elmeógyógyászati Klinikája adott otthont az ilyen betegeknek. Dr. Lechner Károly egyetemi tanár, a klinika igazgatója így írja le 1915. március 22-én a klinika helyzetét:

„Az első félévben az előadások a hallgatók hiányában nem voltak megtarthatók. A második félévben, bár megcsappant hallgatóság mellett, az előadások rendszeresen folynak. (...) Miután a tanár kivételével az összes orvosi személyzet hadba vonult, az ambulancián való rendelés beszüntetve lett. – Az ideggyógyászati osztály még 1914 évi Augusztus hó 1.-én ki lett üritve és tisztán katonai céloknak átengedve. – Azóta az idegosztályon állandóan 32–35 idegbajos katona – tiszt, altiszt és közlegény – ápoltatik. – Az elmeosztályon is a háború kitörése óta állandóan 30–35 katona áll megfigyelés alatt.”⁷⁴

A dékáni hivatal felé küldött jelentésében továbbá kihangsúlyozza, hogy jómagá kivételével az egész orvosi személyzet a fronton szolgál, felsorolva kollégáinak a nevét és

69 A Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi Kara Általános Kór- és Gyógytani Intézetének egyszerűsített elnevezése. Az építkezés 1914-re befejeződött, de az épületet már nem tudták az eredeti elképzelések szerint berendezni, mert kitört az I. világháború, s hadikórházat létesítettek benne.

70 GAAL 2012. 81.

71 MÁRKI 1915. 12.

72 FERENCZI 2015. 333.

73 A Vörös Kereszt Egylet kórházai: Szanatórium (Magyar utca 35.) 77 ágy, Tartalékkórház (Eperjes utca 10.) 230 ágy, Kisegítő kórház (Magyar utca 40.) 25 ágy, rehabilitációs központjai: Gazdasági Akadémia (Monostor út) 34 ágy, Ambulance Petrán (Görögtemplom utca) 15 ágy, a vasúti állomáson berendezett betegnyugó 12 ágygal. A cs. és kir. csapatkórház és tartalék kórházai: csapatkórház (Zápolya utca 16.) 195 ágy, Nagykaszárnya (Hunyadi tér 12.) 620 ágy, Unitárius kollégium (Kossuth Lajos 12.) 558 ágy, Tanítók háza (Hunyadi tér 21.) 316 ágy, Ferenc József úti iskola (52. szám) 200 ágy, „Összhang” MÁV altiszt kör (Ferenc József út) 100 ágy, Református kollégium (Petőfi utca 29.) 350 ágy, ragálykórház (Táborhegy) 120 ágy, cs. és kir. csernovitzi honvéd kórház (Petőfi utca 11.) 300 ágy, rehabilitációs központjai: az 51. gyalogezred üdülő osztaga (Magyar utca 16.) 548 ágy, a 21. honvéd gyalogezred üdülő osztaga (Honvéd utca 15.) 520 fekvőhellyel. Az egyetemi klinikák és a Karolina országos kórház ápolóhelyei: sebészeti klinika 80 ágy, belgyógyászati klinika 100 ágy, nőgyógyászati klinika 56 ágy, bőrgyógyászati klinika 78 ágy, szemészeti klinika 34 ágy, ideggyógyászati klinika 52 ágy, tartalékkórház (Pasteur és Trefort utca) 600 ágy. *Kolozsvári Hírlap* 1915. 12. sz. (jan. 13.)

74 RNL KMI 315. fond., 70. doboz 1128–1914/15. Lechner Károly jelentése a M. Kir. Tud. Egyetem és Karolina Országos Kórház Ideg- és Elmeógyógyászati Klinikája működésében a háborús viszonyok következtében előállított változásokról. In: M. Kir. Statisztikai Hivatal felhívása és a beérkezett jelentések.

a szolgálati helyét. A továbbiakban leírja azokat az erőfeszítéseket, ahogyan igyekeztek pótolni e személyzeti hiányosságokat:

„A hadbavonult orvosi személyzet munkájának ellátása úgy történik, hogy Dr. Szabó Józsefné sz. Kárpáti Gizella volt tanársegéd az ideg- elmeorvóosztályi klinikán napidíjas orvosként szolgál. – Éppen így vannak napidíjas orvosi minőségben alkalmazva Dr. Káhána Ernő orvos és Porsche Ferencz meg Varga Endre V-ödéves orvostanhallgatók.”⁷⁵

Amint látható, az orvosi személyzetnek a fele V. éves hallgatókból állt, ami rámutat a hatalmas munkaerőhiányra, amely a kolozsvári kórházakban ekkor fennállt. Nem is beszélve arról, hogy a kórházak személyzete, a hallgatókból doktorra előléptetetteket leszámítva, majdnem kivétel nélkül mind egyetemi tanár is volt, akiknek az egyetemen a saját előadásaik mellett a frontra küldött kollégáik óráit is meg kellett tartaniuk, és úgy mellékesen valamelyik klinikán is dolgoztak. Szerintem senkit sem fog meglepni Dr. Lechner Károly további kijelentése, hogy *„a tudományos munkásság a háború kitörése óta természetesen majdnem egészen szünetelni kénytelen.”⁷⁶*

A munkakörülményekről még csak érintőlegesen beszéltünk. 1917 telén a súlyos fa- és szénhiány komolyan hátráltatta az egyetem működését. Egy hónapra be kellett zárni a fűtetlen épületeket, még a klinikák sem kaptak elegendő tüzelőt!⁷⁷ Az egyetemi klinikákon az ellátásra szoruló, járó betegek száma közben folyamatosan növekedett a háborús viszonyok között a nemi betegségek és különféle fertőző betegségek járványszerű terjedésének következtében. Munkájukat továbbá az is nehezítette, hogy nem jutott pénz az elavult felszerelések cseréjére.⁷⁸

Hogy valamelyest segítsenek a beteg katonák élelmezési problémáin, Györfly István növénytan professzor irányításával a külső botanikus kertben 17.000 m² megművelt területről a sebesült katonák élelmezésének javítására 1915 áprilisa és augusztusa között több tonna, összesen 4463 korona 80 fillér értékű zöldséget és gyümölcsöt szolgáltatott be – az egyetem ajándékaiként – a Vöröskereszt kórházi bizottságának. Erről egy részletes kimutatás található Márki Sándor beszámolójában:⁷⁹

⁷⁵ RNL KMI 315. fond, 70. doboz 1128–1914/15.

⁷⁶ RNL KMI 315. fond, 70. doboz 1128–1914/15.

⁷⁷ MÁRKI 1922. 107.

⁷⁸ TOPOLAI 2008. 43.

⁷⁹ MÁRKI 1915. 199.

Megnevezés	Összesen			Becsérték egységár szerint (fillér)	Teljes becsérték	
	kg	darab	csomó		korona	fillér
Alma	125	—	—	10	12	50
Burgonya	990	—	—	20	198	—
Cékla	—	240	—	6	14	40
Csombor	—	—	90	2	1	80
Hagyma	—	—	2020	10	202	—
Karalábé	—	21120	—	4	844	80
Kapor	—	—	240	2	4	80
Karfiol	—	364	—	25	91	—
Káposzta (fej)	—	3900	—	10	390	—
Káposzta (levél)	—	—	416	8	33	28
Kukorica	—	4600	—	4	184	—
Paprika	—	830	—	4	33	20
Paradicsom	220	—	—	20	44	—
Retek	—	—	554	10	55	40
Saláta	—	16360	—	3	490	80
Sóska	—	—	572	5	28	60
Spenót	—	—	238	10	23	80
Tök	—	2075	—	40	830	—
Uborka	—	8586	—	2	171	72
Zöldbab	2435	—	—	20	487	—
Zöldborsó	354	—	—	30	106	20
Zöldség (levesbe)	—	—	2165	10	216	50
Összesen	4124	38075	6295	—	4463	80

3. táblázat – A kolozsvári egyetem botanikus kertjének hozzájárulása a beteg katonák ételmezéséhez

Az adományozott gyümölcs- és zöldségmennyiség tömegét lehetetlen pontosan megállapítani, mivel a termények zöme darabszámra, illetve csomószámra van feltüntetve: a feljegyzett 22 termék közül mindössze 5 termék mennyisége van kg-ban mérve. A 21.120 darab karalábé, vagy a 3900 fej káposzta stb. több tonnával növeli a dokumentumban szereplő 4124 kg-nyi mennyiséget, amelyet egyes kutatók átvettek a szakirodalomban (egyébként Márki beszámolójában is így szerepel, csak a függelékben látszik a tévedés⁸⁰). Györffy István professzor egyébként egy lábjegyzetben szinte bocsánatkérően megjegyzi,

80 MÁRKI 1915. 36., 199.

hogy „almából csak igen kis mennyiséget küldhetett a kert, csakis amit nem tudott értékesíteni, mivel 162.449/1913. IV. a. számú min. rendelet szerint az új botanicus kert területén termő gyümölcs árával be kell számolnunk.”⁸¹

Az egyetem botanikus kertje azonban nemcsak az ételmezésben igyekezett szerepet vállalni, hanem a frontra vonuló katonák, illetve a kórházakban levő sebesültek „hangulatának emelésében” is: „A helybeli 21. honvédgyalozezred harctérre vonuló menetszázadai tisztjei és legénysége részére nemzetiszínű szalaggal átkötve kis csokrokat küldtünk a sapkák felbokrétázására.”⁸² 1915. január 12-től május 15-ig összesen 6208 csokrot és 150 babércsokrot küldött a botanikus kert. A csokrokat Győrffy István professzor felesége húga segítségével kötötte.⁸³ Továbbá a katonai kórházakban elhelyezett sebesültek szobáinak a díszítésére küldtek 80 cserép virágot, további 200 cserép virágot egyik virágkereskedő értékesített a Vöröskereszt Egylet javára.⁸⁴

Az egyetemi tanárok az egyetemen kialakított háborús kórházakban lábadozó katonák hangulatának javítása érdekében vasárnap délutánonként ismeretterjesztő, oktató, hazafias előadásokat és felolvasásokat tartottak. 1915 első felében 14 egyetemi tanár adott elő ilyen rendezvényeken alkalmanként 100–150 lábadozó katonából álló hallgatóság előtt. A katonák az egyetem gyűjteményeit is megtekinthették.⁸⁵

Mint korábban említettem, a háború kitörésének az első napjaiban az egyetem épületeinek jó részét katonai kórházak létesítése céljából lefoglalták, de Románia hadbalépése és a román csapatoknak Erdélybe való betörése után további épületeket foglalt le a hadsereg. Az egyetem épületeinek egy részébe átmenetileg székely menekültek kerültek, más épületeket a hadsereg-parancsnokság foglalt el. Egyébként minden alkalommal, amikor a frontvonal valamennyire közeledett Kolozsvárhoz, vagy csak Erdélyhez is, pánik uralkodott el a városban. 1914 őszén a bukovinai orosz betörés híre pánikot keltett a városban. A lakosság egy része elmenekült. Gyalui Farkas könyvtárigazgató gyermekeit budapesti rokonaihoz menekítette. Azonban a családja mellett a fő gondja a Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjainak a menekítése volt. Végül erre nem került sor, mivel pár napon belül elült a riadalom.⁸⁶ Egy év múlva azonban Gyalui Farkas újra csomagoltatott: 1916-ban a románok villámgyorsan megszállták Erdély peremvidékeit és a helyzet komolyságát mutatja az is, hogy a korábban már említett, rendkívüli méretű (200.000-es) menekülthullám pár nap alatt elérte Kolozsvárt. A Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjait 11 ládába csomagoltatta. Az elszállításukhoz félvagonnyi utazótérre lett volna szüksége, azonban a vasúti szerelvények zsúfolásig telve voltak menekültekkel. A kormánybiztos javaslatára Lendvay Emilhez, az Erdélyi Bank igazgatójához fordult kérésével, aki 5–6 vasúti kocsit foglalt le fontosabb ügyfelei és a bank értékei számára. Lendvay Emil azonban visszautasította a kérését.⁸⁷ Gyalui Farkas keservesen kifakad az emlékirataiban:

81 MÁRKI 1915. 199.

82 MÁRKI 1915. 197.

83 MÁRKI 1915. 197.

84 MÁRKI 1915. 197.

85 MÁRKI 1915. 37–38.

86 FERENCZI 2015. 334.

87 FERENCZI 2015. 339.

„Ugy – mondtam haraggal –, a magnasok s a tőkepenzesek ezustkanalainak van hely, az erdelyi muzeumi konyvtar kincseinek nincs helyuk!”⁸⁸

Szeptember 3-án, vasárnap, mégiscsak felhívták, és kérték, hogy a ládákkal együtt legyen egy óra múlva a főtéri bankszékház előtt. Végül is sikerült az egymillió korona értékűre becsült ősnymotatványokat Budapestre menekítenie, ahol a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pánccétermében helyezték biztonságba a szállítmányt.

Az egyetemen egyre embertelenebb körülmények között folyt az oktatás. Az 1917 télen bekövetkezett súlyos fa- és szénhiány hátráltatta az egyetem működését. Az egyetemi alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az Egyetemi Tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, porosz és magyar szénnel, cipőkkel stb. alacsonyabb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott a Mensából és más internátusokból kiszorult fiatalok ellátásáról is.⁸⁹ Ugyanakkor az egyetem épületei folyamatosan rongálódtak. Kezdetét vette a fémrekvirálás: 1917 januárjában 160 tagú katonai osztag érkezett Kolozsvárra, a templomok tornyaiból leszerelték és a hadiipar rendelkezésére bocsátották a harangokat.⁹⁰ Ugyanakkor elrendelték a különböző intézmények, köztük az egyetem fémkészleteinek felmérését, majd beszolgáltatását. A fizikai laboratóriumok platinakészletétől a réz ajtókilincsekig és ajtóveretekig mindent leadtak. A legrosszabb állapotban azok az épületek voltak, amelyekben a menekülteket és a hadsereget szállásolták el: ezek a rongálódás mellett tele voltak poloskákkal is. A katonák egyébként nemcsak rongáltak, hanem időnként ki is fosztották az általuk megszállt egyetemi épületeket. Még az egyetemi gondnoki hivatal által őrzött díszcipőket is ellopták, dacára annak, hogy lezárt szekrényben őrizték ezeket.⁹¹

De e megszorítások és sanyarú körülmények ellenére is még mindig voltak olyanok, akik nem fogták fel, hogy itt egy minden erőforrást igénybevevő háborúról van szó! Buday Árpád egyetemi magántanár Euráziába tervezett tanulmányútjára 4.000 korona segélyt és szabadságot kért 1916. április 7-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.⁹² Ez egy nagyon tekintélyes összeg volt, főleg háborús időkben. Összehasonlításképpen, Schmidt Henrik dékán debreceni kiutazására és 3 napos tartózkodására (1916. május 1–3.) 75 koronát utaltak ki.⁹³ Természetesen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azt válaszolta, hogy „a kérés majd csak a béke helyreállta után lesz tárgyalható”.⁹⁴ Ez azt mutatja, hogy a háború nem egyformán sújtotta az egyetem különböző beosztású alkalmazottait és a város különböző társadalmi kategóriáit. Míg egyesek mély nyomorban éltek, másoknak sikerült megtartaniuk viszonylag magas életszínvonalukat. Ez az egyetem alkalmazottjainak a fizetésén is látszik. 1916. májusában pályázatot hirdetnek az egyetem jogi és államtudományi karán egy nyilvános rendes tanári állásra, 6.000 korona évi fizetéssel, ezzel járó szabály-

⁸⁸ GYALUI 2013. 68.

⁸⁹ MÁRKI 1922. 107.

⁹⁰ *Ujság* 1917. 8. sz. (jan. 10.)

⁹¹ RNL KMI 315. fond, 76. doboz 293–1916. Az egyetemi gondnoknak a rektorhoz intézett panaszlevele (1916. november 24.).

⁹² RNL KMI 315. fond, 74. doboz 44575–1916. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza Buday Árpád kérésére.

⁹³ RNL KMI 315. fond, 74. doboz 191–1916. Schmidt Henrik dékán debreceni kiutazása.

⁹⁴ RNL KMI 315. fond, 74. doboz 44575–1916. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza Buday Árpád kérésére.

szerűen emelkedő személyi pótlékkal, 1.800–2.500 korona lakpénzilletménnyel, minden ötévnyi tanárkodás után járó 800 korona korpótlékkal.⁹⁵ Ez azt jelenti, hogy minimum 8.000 korona évi jövedelemmel járt egy nyilvános rendes tanári állás, de az összeg, a pályán töltött idő függvényében, a duplájára is emelkedhetett. Pontos kimutatásunk van például dr. Karl Lajos 1914-es évi jövedelméről, amely 6.000 korona fizetésből, 400 korona személyi pótlékból, 1.800 korona lakpénzből és a tanárképző intézettől kapott 800 korona előadói tiszteletdíjből állt,⁹⁶ azaz összesen 9.000 koronát keresett. De akár mindössze egy egyetemi előadást (heti 5 óra egy félévig) tartó helyettesítő tanár tiszteletdíja is 1.800 korona volt.⁹⁷ Ezzel szemben például a botanikus kert csősze és a múzeumkerti őr havi 75 koronát kapott.⁹⁸ Ez mindössze évi 900 koronát jelentett, egy tizedét egy kezdő nyilvános rendes tanár jövedelmének! Ha pedig megnézzük a korábban beékelt táblázatban, hogy az élelmiszerek árai milyen iramban ugrottak, el lehet képzelni, hogy mennyire másként élte meg a háború éveit a botanikus kert csősze és egy egyetemi tanár.

Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy az első világháborúnak bizonyos pozitív kihatásai is voltak Kolozsvárra. Ezek közül kiemelném a társadalmi következményeket, amelyek közül a legfontosabb a nők emancipációjának az elősegítése azáltal, hogy a munkaerőhiány miatt egyre több nő talált magának hosszú távú munkalehetőséget, behatolva olyan területekre is, amelyek addig tiltottak voltak a számukra: postáskisasszonyok, pincérnők, bérkocsisok, kéményseprők stb. Ugyanakkor nagyon jelentős a nők iparban való alkalmazásának a száma. De az igazi áttörést az jelentette, hogy az egyetemi hallgatók között korábban soha nem látott magasságokba emelkedett a nők aránya: 1916-ban a 420 hallgatóból 112 nő volt⁹⁹ – ez nem kevesebb, mint 26,66%-a a hallgatóságnak, egy hihetetlen arány abban a korszakban! Ugyanakkor komoly kulturális hozadékai is voltak a világháborúnak. Mint korábban említettem, az egyik legfontosabb ezek közül a filmgyártás fellendülése volt. Ha nincs az első világháború, valószínűleg Janovics Jenő, Kertész Mihály (Michael Curtiz) és Korda Sándor (Sir Alexander Korda) karrierje sem ível olyan magasra. A háború éveiben komoly lendületet vett a kolozsvári sajtó fejlődése is, igaz azonban, hogy sok újság a háború végével megszűnt. Ugyancsak komoly fejlődés tapasztalható a kereskedelem és a szolgáltatási szektor (vendéglők, kávéházak stb.) területén. Az egyetem fejlődése szempontjából a női hallgatók számának rohamos növekedése mellett kiemelkedő az Ortopédiai Tanszék létrehozása. Mindezek a pozitívumok ellenére a háborúnak sokkal több negatív következménye volt Kolozsvár lakosságára és az egyetem fejlődésére nézve. A háborús áldozatok nagy száma megviselte úgy a várost, mint az egyetemet. A családi tragédiák mellett krónikus munkaerőhiány volt mind a kolozsvári ipari és szolgáltatási szektorban, mind az egyetem keretén belül. Az egyetemen és a főleg egyetemi személyzet által működtetett hadikórházakban óriási nehézségekkel küszködtek, és hatalmas erőfeszítések árán tették elviselhetőbbé a sebesültek számára a mindennapokat. Ezen erőfeszítésekből, mint már korábban említettem, nemcsak az orvosi kar tanárai és diákjai,

⁹⁵ RNL KMI 315. fond, 74. doboz 42882–1916. Pályázat az egyetem jogi és államtudományi karán egy nyilvános rendes tanári állásra.

⁹⁶ RNL KMI 315. fond, 55. doboz 792–1914/15. Dr. Karl Lajos 1914-es évi jövedelmének a kifizetése.

⁹⁷ RNL KMI 315. fond, 74. doboz 42882–1916. Réz Mihály helyettesítési tiszteletdíja.

⁹⁸ RNL KMI 315. fond, 74. doboz 105–1916. Györffy István igazgató kérése a botanikus kert csősze és a múzeumkerti őr fizetéseinek a növelése céljából.

⁹⁹ MÁRKI 1922. 105.

hanem előadásaiikkal a többi kar professzorai és hallgatói is, de adományai által még a botanikus kert is kivette a részét. Az infláció és az életszínvonal csökkenése mindenkire kihatott, de egyben előmozdították a társadalmi kapcsolatokat, mivel több hadsegélyező és segítő bizottság jött létre, részben hatósági, részben civil kezdeményezésre. Az egyetemen az alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az egyetemi tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, szénnel, cipőkkel stb. olcsóbb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott a Mensából és más internátusokból kiszorult fiatalok ellátásáról is. Ugyanakkor nőtt a bűnözés aránya, mivel a mélyeséges nyomorban élő társadalmi kategóriák egyre elkeseredettebbek lettek. Nem csoda tehát, ha úgy Kolozsvár lakosai, mint az egyetem tanárai és diákjai várták a háború végét. Hogy nem olyan vége lett, mint amilyenre számítottak, azt nem volt honnan tudniuk és nem is rajtuk múltott...

FORRÁSOK

- Kolozsvári Hírlap* *Kolozsvári Hírlap* 1915–1918
RNL KMI 315. fond Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Igazgatósága, a Kolozsvári Egyetem Egyetemi Tanács iktatott iratai
Ujság *Ujság* 1914–1917

IRODALOM

- BALOGH – ZÁGONI 2009 *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig.* Szerk. BALOGH Gyöngyi – ZÁGONI Bálint. Kolozsvár, 2009.
- EGYED 1997 EGYED Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély.* II. Csíkszereda, 1997.
- FAZAKAS 2018 FAZAKAS László: Közművesítés a dualizmus kori Kolozsváron. In: *Közelítések.* Szerk. ROMSICS Ignác. Kolozsvár, 2018. 13–35.
- FERENCZI 2015 FERENCZI Szilárd: A hárország megtévesztő nyugalma. Kolozsvár az első világháború idején. In: *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában.* Szerk. EGYED Emese – PAKÓ László. Kolozsvár, 2015. 329–346.
- GAAL 2012 GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Kolozsvár, 2012.
- GIDÓ 2013 GIDÓ Csaba: *Vasszekér és mozdonygöz. A székelyföldi vasút története (1868–1915).* Csíkszereda, 2013.
- GYALUI 2013 GYALUI Farkas: *Emlékirataim (1914–1921).* Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta: SAS Péter. Kolozsvár, 2013.
- GYARMATI 2005 GYARMATI Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán.* Kolozsvár, 2005.

- MAKKAI 1941 MAKKAI László: Akolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919. In: *Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk. BISZTRAY Gyula – SZABÓ T. Attila – TAMÁS Lajos. Kolozsvár, 1941. 153–186.
- MÁRKI 1915 MÁRKI Sándor: *A háború első éve a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen*. Kolozsvár, 1915.
- MÁRKI 1922 MÁRKI Sándor: *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.
- MINKER 2003 MINKER Emil: *Szeged egyetemének elődei*. Szeged, 2003.
- SEGESVÁRY 1916 SEGESVÁRY Viktor: *Kolozsvár város a háború első évében*. Különlenyomat a Városi Szemle IX. (1916). 1–2. számából.
- TOPOLAI 2008 TOPOLAI Attila: *A szegedi bőrgyógyászati és allergológiai klinika története*. Szeged, 2008.

Kolozsvár and the University during the World War I

by Szilárd Toth

(Summary)

The inhabitants of Kolozsvár, like the inhabitants of the other cities of the Austro-Hungarian Monarchy, or like the bourgeoisie from other cities from Europe, received the outbreak of World War I with great enthusiasm. At the beginning of the 20th century, there were no televisions and radio stations, and the entertainment facilities were more limited compared to today's and the outbreak of a war was considered a world sensation. It brought something new in the „gray everyday life”, there was something to talk about, there was a reason waiting for the fresh news in the newspapers. To men, especially young officers, opened the opportunity to advance rapidly in military careers, and at the same time facing the life threats could bring them glory, increasing their chances of winning the hearts of young ladies. And, of course, everyone was certain of victory and of surviving the war. Soon, however, the inflation associated with the war knocked on Kolozsvár, and dearth years came.

The purpose of this study is to analyze the impact of the World War I on the city and the university. I analyzed the economic and social impact of war on both the city and the university. It was clear that the war had not only negative but also positive effects: it encouraged the service sector, trade, promoted female emancipation, boosted the film production, at the University was established the Department of Orthopedics, etc. But despite all this, it had a number of negative effects on the population of the city: war victims, the decline of the living standards, the increase of the rate of criminality, the damage of the buildings of the university and the city as well, etc. There is still much to discover for the researchers on this topic, and my humble attempt will hopefully inspire those interested in this topic.